

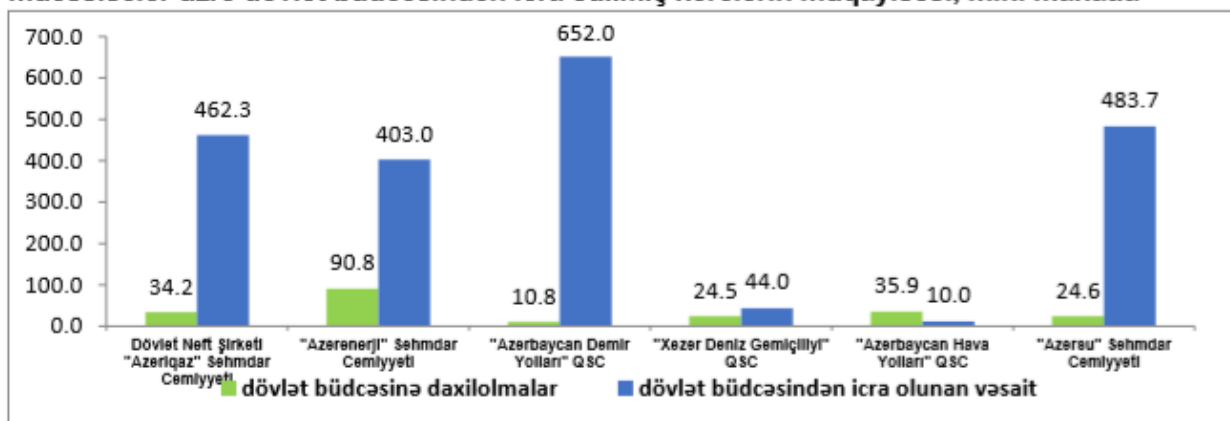
“AZƏRİQAZ” İSTEHSALAT BİRLİYİ DÖVLƏT NEFT ŞİRKƏTİNİN KÖLGƏSİNDƏ

İnqilab Əhmədov

GİRİŞ

Azərbaycan dövlət maliyyəsi və dövlət şirkətləri arasında sərhəd olduqca kövrəkdir. Bu qeyri-müəyyənlikdən istifadə edərək iri inhisarçı dövlət şirkətləri dövlət maliyyəsinə özünün ümid yeri kimi baxır, korporativ statuslarını möhkəmləndirmək əvəzinə dövlət maliyyə imkanlarından yararlanmağa üstünlük verirlər. Acınacaqlı hal odur ki, 28 illik post-sovet bazar münasibətlərinin qurulduğu ölkədə dövlət şirkətlərinin dövlət maliyyəsindən asılılığı azalmaq əvəzinə ilbəl artmaqda davam edir.

Şəkil 38. Bəzi iri dövlət vergi ödəyiciləri üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalarla həmin müəssisələr üzrə dövlət büdcəsindən icra edilmiş xərclərin müqayisəsi, mln. manatla

Şəkil dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı müxtəlif hesabatlar əsasında Hesablama Palatası tərəfindən hazırlanmışdır.

http://sai.gov.az/upload/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf

Yaranmış vəziyyətin əsas səbəbləri dövlət maliyyəsinin idarəetməsi ilə bağlı təkmil qaydaların olmaması, dövlət şirkətlərinin korporativ statusunun zəifliyi, habelə təbii inhisarçı dövlət şirkətlərinin oliqarxik idarəetmə üsuludur.

Dövlət şirkətlərinin büdcə üzərində hegemonluğu son nəticədə ölkədə sahibkarlıq və biznes mühitinin zəifləməsi ilə nəticələnir. Belə ki, onsuz da əlverişsiz, qeyri rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən özəl sahibkarlıq dolayısı ilə iri dövlət şirkətlərinin inhisarı altına düşməyə məcbur edilir. Böyük nüfuzla malik dövlət şirkətləri özlərinin əlahiddə statuslarından sui istifadə edərək digər özəl biznesi də öz çətiri altına salır və bundan əlavə gəlir əldə etmək istəyir. Misal kimi SOCAR-ın cənub bölgəsində çay və çəltik biznesini himayə etməsini göstərmək olar.

Bütün adı çəkilən sahələrdə problemin başlanğıcı yaxşı idarəçiliyin təməl prinsipinin pozulmasından, idarəçilik və kommersiya funksiyalarının bir qurumda cəmlənməsindən keçir. Məhz bu prinsipin pozulması səbəbindən yuxarıda sadalanan sahələrin inhisarçıları keyfiyyətli məhsul və xidmət təklif edib, daha çox gəlir əldə etmək yox, dövlət büdcəsindən mümkün qədər çox vəsait əldə etmək məqsədilə çalışırlar. Və bu məqsədlə də fəaliyyətlərini gəlirli etmək yox, zərərlə işləyən kimi nümayiş etdirirlər ki, növbəti ildə dövlət büdcəsindən daha çox vəsait əldə edə bilsinlər. Paralel olaraq vaxtaşırı reallaşdırılan iri dövlət investisiya layihələri dövlət büdcəsinin hesabına, daxili vəsait kifayət etmədikdə isə, beynəlxalq kreditləri cəlb etməklə həyata keçirirlər ki, bu da son anda dövlət büdcəsinin üzərinə düşən xarici öhdəlikdir.

Belə şəraitdə özəl sahibkarlığı inkişaf etdirmək xeyli çətinləşir. İlk növbədə rəşional iqtisadi sistemin təməl "xərc–fayda" prinsipi pozulur, əvəzində plan iqtisadiyyatının vəsait ayrılması (allocation) yanaşması ön plana çəkilir. Paralel olaraq dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığı artır, çünki qeyri-neft sektoru belə şəraitdə güclənə bilmir, ən yaxşı halda məşğulluq problemini qismən həll edir ki, o da adətən müvəqqəti xarakter daşıyır. Beləliklə, nəticədə çıxış yolu olmayan halqa (vicious circle) alınır: hökumət vəsait çatışmazlığından (xüsusilə neft qiymətləri aşağı olanda) güylənir, sahibkarlıq və özəl biznes isə motivasiya olmadığından inkişaf etmir.

Təbii, sahibkarlıq və bazar iqtisadiyyatı yolunda maneələr yalnız dövlət şirkətlərinin büdcədə izafi yükündən ibarət deyil. Amma məhz bu problemin həlli sahibkarlığın inkişafına real töhvə verə bilər, davamlı iqtisadi inkişafın bünövrəsinin qurulmasında müstəsna rol oynayardı.

"AZƏRİQAZ" İSTEHSALAT BİRLİYİ

Azəriqaz hazırda SOCAR-ın nəzdində istehsalat birliyi statusunda fəaliyyət göstərir. 1996-cı ildə «Azəriqaz» Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış, 2009-cu ilin iyul ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin neft və qaz sənayesinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında Sərəncamı ilə «Azəriqaz» Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yenidən təşkil olunaraq ARDNŞ-nin tərkibinə verilmiş və hal-hazırda SOCAR-ın tərkibində öz fəaliyyətini «Azəriqaz» İstehsalat Birliyi kimi davam etdirir.¹

Azəriqaz İstehsalat Birliyi (İB) Azərbaycan Respublikası ərazisində təbii qazı təchizat nöqtələrindən qəbul edərək, paylanması və satışını həyata keçirir.

«Azəriqaz» qazın istehsalı, emalı, saxlanması, nəqli, paylanması, həmçinin sənaye və istehlakçı qurğularının tikintisi, istifadəsi, nəzarəti, sınağı və sertifikatlaşdırılması, istehsalçılar, paylayıcılar, istehlakçılar və qaz anbarları arasında, idxal-ixrac və tranzit məqsədilə qazın boru kəmərləri vasitəsilə uzaq məsafələrə ötürülməsi və s. üzrə fəaliyyət göstərir.²

¹ <http://www.azeriqaz104.az/az/content/1/1>

² https://www.azerbaijans.com/content_543_az.html

“Azəriqaz” İstehsalat Birliyinin missiyası Azərbaycan Respublikası ərazisində qaz şəbəkəsinin təhlükəsiz istismarını təmin etmək, ətraf mühitə ziyan vurmamaq, təbii qazdan istifadə edən bütün istehlakçıları fasiləsiz, keyfiyyətli və təhlükəsiz qaydada təbii qazla təchiz etməklə müştəri məmnuniyyətinə nail olmaqdan ibarətdir.³

“Azəriqaz” bir neçə səbəbdən önəmli rola malik olan dövlət şirkətidir:

- 1) Azərbaycanda təbii qaz istehsalı, xam nefti sıxışdıraraq, tədricən ən əsas və perspektiv enerji növünə çevrilməkdədir.
- 2) Yaxın perspektivdə Azərbaycanın dünya bazarına ən stabil və perspektivli məhsulu təbii qaz olacağı gözlənilir.
- 3) Daxili bazarda istehlak, istilik sisteminin təminatı, habelə elektrik enerjisi istehsalı əsasən təbii qaz üzərində qurulur.
- 4) Bütün bunlara rəğmən “Azəriqaz” müstəqil qurum kimi deyil, SOCAR-ın tərkibində istehsalat birliyi statusunda fəaliyyət göstərir.

Yuxarıda deyilənlər onu deməyə əsas verir ki, ölkənin təbii qaz sənayesi həm ixrac potensialı baxımından, həm də nəqləmə və daxili bazarda qaz təchizatı baxımından, mühüm əhəmiyyətə malik bir sahə olmasına baxmayaraq, əlahiddə bir qurum kimi deyil, Dövlət Neft Şirkəti tərkibində idarəçilik məsələsi ciddi suallar doğurur və əlahiddə araşdırılma tələb edir.

QANUNVERİCİ BAZA

"Azəriqaz" İstehsalat Birliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01 iyul 2009-cu il tarixli 366 nömrəli "Neft və qaz sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Sərəncamı ilə "Azəriqaz" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin maddi texniki bazasında yaradılmışdır⁴.

“Azəriqaz” öz fəaliyyətində SOCAR-ın Nizamnaməsini əsas tutur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Nizamnaməsi 18 sentyabr 2004-cü il tarixli, 127 nömrəli fərmana əsasən dəyişikliklərlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli, 844 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Nizamnaməyə əsasən Şirkətin əsas məqsədi Azərbaycan respublikası ərazisində, quru və dəniz sahələri də daxil olmaqla, neft və qaz yataqlarının axtarışının, kəşfiyyatının, hazırlanmasının, işlənməsinin. Neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların nəql etməsinin. Emalının və satışının, istehlakçıların müvafiq enerji daşıyıcılarına olan tələbatının sabit və dayanıqlı ödənilməsinin, digər işlərin və xidmətlərin həyata keçirilməsindən və gəlir əldə etməsindən ibarətdir,

---

³ <http://www.azeriqaz104.az/az/content/1/1>

⁴ <http://www.socar.az/socar/az/company/organization/azerigas-production-union>

Qüvvəyə olan digər vacib qanunverici baza hələ 1998-ci ildə qəbul edilmiş № 513-IQ sayılı “Qaz təchizatı haqqında” qanundur ki, ona sonralar xeyli dəyişikliklər edilib⁵.

Qanunda qaz qurğularının tikintisi, qurulması və istismarı üzrə tələblər, qazın istehsalı, emalı və qaz konteynerləri ilə əlaqədar fəaliyyət, energetika müqavilələri, qazın nəql edilməsi, paylanması və saxlanması, habelə təhlükəsizlik, insanların sağlamlığının və ətraf mühitin qorunması tədbirləri əksini tapıb.

Amma bir çox mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi, qanun xeyli köhnəlib və bu günün tələblərinə cavab vermir.⁶ Xüsusilə təbii qazın istifadəsi ilə bağlı istehlakçı ilə İB arasında münasibətlər olduqca yaygın və qeyri-müəyyəndir. Bundan həm istehlakçılar (qaz borularına və sayğaca qanunsuz müdaxilələr), həm də İB özü sui istifadə edir. Nəticədə uçot və hesabatlılıq prinsipləri pozulur, korrupsiyanın isə miqyası artır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 may 2019-cu il 1209 nömrəli qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının energetika sektorunda islahatların sürətləndirilməsi haqqında” sərəncamı məhz bu problemlərin həllinə yönəlib. Amma, 1 ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, hələ ki, bu istiqamətdə reall irəliləyişlər görünür.

Sərəncamda xüsusi olaraq qeyd edilir ki, “Qaz təchizatı haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarının yeni layihələrini hazırlayıb on iki ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin ”⁷

Eyni zamanda, iri dövlət müəssisələrində maliyyə və biznes fəaliyyətində şəffaflyq və səmərəliliyin gücləndirilməsi üzrə Tədbirlər Planı”-nın təsdiq edilməsi haqqında Nazirlər Kabinetinin Sərəncamına əsasən (#636s, 1 dekabr 2016-cı il) 10-dan çox iri dövlət müəssisələrinin gəlirlər və xərclər smetaları hazırlanmalı, təsdiq edilməli və icrası üzrə monitoring aparılmalı idi. Siyahı Dövlət Neft Şirkəti ilə başlayır. Planda smeta tərtibinin detallı qaydaları və onun monitoringi yer tutur. Amma qeyd edilən planın icrasının sonrakı taleyi haqqında məlumat yoxdur.⁸

İDARƏETMƏ

“Azəriqaz”-ın idarəetməsi, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, SOCAR-ın tərkibində həyata keçirilir. Şirkətin 2018-ci ili əhatə edən illik hesabatında SOCAR-ın strukturunda təbii qazla bağlı ayrıca qaz ixracı idarəsi, Neftqazeltədqiqatlayihə instiutu, Azəriqaz İB, “Qaz emalı” zavodu, “Neftqaztikinti” trestı mövcuddur.⁹

ŞURA

SOCAR-ın Şurası Şirkətin prezidenti yanında fəaliyyət göstərən məşvərətçi orqandır. Şirkətin Şurasının iclaslarına Şirkətin prezidenti sədrlik edir. Şirkətin

⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/3422>

⁶ <https://haqqin.az/news/172744>

⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/42550>

⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/34668>

⁹ <http://socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2018.pdf>

Şurasının tərkibinə Şirkətin vitse-prezidentləri və Şirkətin prezidenti tərəfindən təyin olunmuş Şirkətin digər vəzifəli şəxsləri daxildir.

Şirkətin Şurasının iclası ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. Şirkətin Şurasının növbədənənar iclası Şirkətin prezidenti tərəfindən çağırılır. Şirkətin Şurasının iclasları onun tərkibinə daxil olan şəxslərin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir. Şirkətin Şurasının qərarları açıq səsvermə yolu ilə adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Səslər bərabər bölündükdə Şirkətin prezidentinin (Şirkətin prezidenti olmadıqda-Şirkətin birinci vitse-prezidentinin) səsi həlledicidir.

Şirkətin Şurasının iclasında aşağıdakı məsələlər müzakirə oluna bilər: Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin fəaliyyətinə dair illik iş proqramları və onların yerinə yetirilməsi haqqında hesabatlar; Şirkətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının yaradılması və istifadə olunması qaydaları; Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin qarşılıqlı münasibətlərinin, məhsul, xidmət və işlərin hesablama qiymətləri; Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin istehsal və təsərrüfat funksiyalarının tam və ya qismən mərkəzləşdirilməsi; Şirkətin xarici şirkətlərlə birgə işinin məqsədəuyğunluğu; Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr arasındakı münasibətlərdə yaranan mübahisələr; Şirkətin fəaliyyətinə aid olan digər məsələlər.¹⁰

Maraqlıdır ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 107-7 maddəsində (səhmdar cəmiyyətinin direktorlar şurası (müşahidə şurası)) qeyd edilib ki, "Direktorlar şurasının (müşahidə şurasının) üzvlüyünə, nizamnamədə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, cəmiyyətin səhmdarı olmayan şəxs də seçilə bilər. Cəmiyyətin icra orqanlarının üzvləri (təkbəşçi icra orqanı) direktorlar şurasına (müşahidə şurasına) üzv seçilə bilməz."¹¹

Amma kolliziya ondan ibarətdir ki, SOCAR-ın dövlət müəssisəsi kimi statusu qanunvericilikdə aydın əksini tapmayıb və hələ də müzakirə predmetidir. Mütəxəssislər onu xüsusi statusa malik qurum kimi dəyərləndirirlər. Bu qeyri-müəyyənliyin başqa bir təzahürü şirkətin sahibliyinin hansı dövlət agentliyinə məxsus olmasının da heç bir sənəddə əksini tapmamasıdır.

Və, nəhayət, Şuranın mövcud mühitdə korporativ idarəetmə prinsiplərinə uyğun təşkili belə, onun öz funksiyasını tam yerinə yetirmək anlamına gəlmir. Belə ki, institusional çərçivənin kövrək olduğu şəraitdə özü-özlüyündə Şuranın (İH) mövcudluğu hələ idarəetmənin cavabdehliyi, məsuliyyətliyi və nəhayət səlahiyyətlərin bölgüsünün praktikada əksini tapmasına dəlalət etmir. Misal üçün bir neçə il öncə ölkənin siyas-iqtisadi həyatında böyük rezonans yaratmış Beynəlxalq Bank olayını göstərmək olar. Dünya Bankının də təsdiqlədiyi müvafiq hesabatda göstərilədiyi kimi, Beynəlxalq Bank məhdud saydan səhmdar cəmiyyətlərdən biri idi ki, onun müşahidə şurası mövcud idi.¹² Amma nəticədə bankın milyardlarla manat təminatlı kreditlərin verməsi, son nəticədə bankrot olması onu göstərdi ki, şura

¹⁰ <http://www.socar.az/socar/az/company/regulations/socar-charter>

¹¹ <http://www.e-qanun.az/code/8>

¹² Azərbaycan Respublikası: Dövlətə məxsus Müəssisələrdə Korporativ İdarəetmə və Mülkiyyət Dünya Bankı. s. 39.

lazım olan anda öz funksiyasını yerinə yetirə bilmədi. Bankın icraedici rəhbərliyi riskli qərarları şuranın formal qərarını gözdən pərdə asmaq üçün istifadə edirdi. Bu misal bir daha onu deməyə əsas verir ki, ümumi qanunverci və institusional çərçivə arzu olunan “check and balance” prinsipinə cavab vermirsə, şura da daxil olmaqla korporativ idarəetmə atributları formal xarakter daşıyır, yaxşı idarəçilik prinsiplərinin bərqərar olmasına imkan yaratmır.

MHŞT TƏLƏBLƏRİ VƏ DÖVLƏT NEFT ŞİRKƏTİNİN KORPORATİV STATUSUNUN GÜCLƏNDİRİMƏSİ İMKANLARI

Dünya Bankının 2017-ci ildə hazırladığı “Azərbaycana Respublikası: Dövlətə məxsus müəssisələrdə korporativ idarəetmə və mülkiyyət” hesabatında SOCAR araşdırılmayıb. Amma bununla yanaşı, Bank hesab edir ki, “Azərbaycanın iqtisadiyyatına əhəmiyyətli rolunu nəzərə alsaq, hökumət ARDNŞ-in korporativ idarəetmə təcrübələrinin qiymətləndirilməsini və qısa və orta-müddətli perspektivdə xüsusi ehtiyacların müəyyənəndirilməsini nəzərdən keçirə bilər. Belə bir qiymətləndirmənin aparıldığı halda, ARDNŞ Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsünün tələblərinin fəaliyyət və hesabatlıq strukturuna daxil edilməsindən həqiqətən də faydalana bilər”. (s.68)

Həqiqətən də MHŞT Standartı və tələbləri ARDNŞ-in korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. 2019-cu ildə yenilənmiş MHŞT Standartının bir neçə tələbi birbaşa hasilat sənayesində fəaliyyət göstərən DM-lərin hesabatlılığının gücləndirilməsinə həsr olunub. Belə ki, Standartın 2.6 tələbi tam olaraq hasilat sənayesində dövlətin iştirakını özündə ehtiva edir. Tələbdə xüsusi olaraq göstərilir ki, DM –lər xüsusi olaraq dövlət qurumları ilə maliyyə tranzaksiyalarını maksimum şəffaf aparmalı, müəssisələrlə dövlət arasında maliyyə münasibətləri aydın qurulmalı, o cümlədən DM –in dövlətdən ayrılan borc və subsidiyaları əsaslandırılmış və hesabatlı olmalıdır. Habelə adı çəkilən tələb DM-in İdarə Heyətinin tərkibi, onun mandatı və davranış mandatının təsvirinin olmasını vacib sayır.

MALİYYƏ: “AZƏRİQAZ”-IN ƏLAHİDDƏ MALİYYƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Bir qayda olaraq, Azəriqaz-ın maliyyə göstəriciləri hesabatlarda tam əksini tapmır. Ən yaxşı halda, ümumi məlumat daxilində qaz təsərrüfatı ilə bağlı məhdud statistika və analiz üçün heç bir əhəmiyyət daşımayan istehsal göstəriciləri, bəzən isə maliyyə məlumatı ola bilər.

SOCAR-ın illik maliyyə hesabatlarında qaz satışı ilə bağlı bir neçə statistik məlumatlardan başqa Azəriqaz-ın ayrıca istehsalat birliyi olaraq statistik məlumatları dərc edilmir. Bu səbəbdən qaz təsərrüfatı ilə bağlı maliyyə vəziyyətin təhlili və Azəriqaz-ın nə qədər effektiv fəaliyyət göstərməsini təhlil etmək çətinləşir.

Hələ, 2011-ci ildə SOCAR-ın nizamnamə kapitalı 190 milyon manat artırılması kontekstində, bu artımın 150 milyon manatı hökumət tərəfindən Azəriqaz İB-nin nizamnamə kapitalının artırılması, 40 milyon manatı isə Karbamid zavodunun yaradılması ilə bağlı olduğu qeyd edilmişdi¹³. 2012-ci il ərzində şirkətin nizamnamə kapitalının 230 milyon manat artırılması Azərbaycan Respublikasında təbii qazın satışı və paylanması ilə məşğul olan SOCAR-ın törəmə müəssisəsi Azəriqaz İB-nin nizamnamə kapitalının hökuməti tərəfindən artırılması ilə bağlı idi¹⁴. Dövlət 2014-cü ildə SOCAR-ın nizamnamə kapitalının artırılması üçün 178 milyon manat¹⁵, 2015-ci ildə 581 milyon manat¹⁶ 2016-cı ildə 172 milyon manat¹⁷ 2017-ci ildə 243 milyon manat¹⁸, 2018-ci ildə 1190 milyon manat məbləğində vəsait yatırılıb¹⁹. Ötən il büdcədən yönəldilən vəsaitin 959,5 milyon manatı bəzi neft yataqları (Ümid, Qarabağ və Babək yataqları) üzrə həyata keçirilən qazma işlərinin aparılmasına dövlət dəstəyini təmin etmək məqsədi daşıyıb.²⁰ 2018-ci ildə Nazirlər Kabinetinin Qərarına uyğun olaraq SOCAR-ın Maliyyə nazirliyinə ödəyəcəyi 680 milyon manat məbləğində borc vəsaitləri şirkətin nizamnamə kapitalına köçürülüb²¹.

2018-ci ilin dövlət büdcəsində SOCAR üzrə büdcə daxilolmaları 1425,1 milyon manat olub ki, bu da 2017-ci illə müqayisədə 8,2% çoxdur. Bunlar “Azəriqaz” və “Azərkimya” dövlət müəssisələri ilə birlikdə Dövlət Neft Şirkətinin xətti ilə konsolidə edilmiş vergilər və digər ödənişlərdir (fiziki şəxslərin gəlir vergisi istisnadır). Ötən il dövlət büdcəsinin ümumi gəlirlərinin 6,3%-i, dövlət büdcəsinin neft sahələrindən gəlirlərinin (7884 milyon AZN) 15,1%-i, neft sektorundan yığılan vergi daxilolmalarının (2441,5 milyon AZN) isə 58,4%-i SOCAR-ın payına düşüb.²²

---

¹³ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2012-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 54

¹⁴ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2013-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 59

¹⁵ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2014-cü il”, “Qeyd 26, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 67

¹⁶ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2015-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 69

¹⁷ “Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, Səh 255. http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

¹⁸ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2017-ci il”, “Qeyd 28, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”

¹⁹ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2018-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 80

²⁰ “Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının R Ə Y İ <http://sai.gov.az/upload/files/2018-DURUSTLESME-REY-FINAL.pdf>

²¹ SOCAR, “Maliyyə hesabatı 2018-ci il”, “Qeyd 27, Nizamnamə kapitalı, əlavə ödənilmiş kapital və bölüşdürülməmiş mənfəət”, səhifə 80

²² “Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının R Ə Y İ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA2017_final.pdf

Cədvəl 1. Dövlət Neft Şirkətinin (tabelikdə olan müəssisələr üzrə konsolidə edilmiş şəkildə) vergi ödənişləri (fiziki şəxslərin gəlir vergisi istisna olmaqla), min manatla

İri dövlət vergi ödəyiciləri	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dövlət Neft Şirkəti	1469741,3	1684587,7	1389231,5	1244764,9	1297234,6	m/y
"Azəriqaz" İstehsalat Birliyi	23834,5	27590,4	19370,5	2810,6	7275,7	m/y
"Azərkimya" İstehsalat Birliyi	643,9	8,4	844,8	4817,1	13009,4	m/y
Dövlət Neft Şirkəti xətti ilə, ümumilikdə	1494219,7	1712186,5	1409446,8	1252392,6	1317519,7	1425069,4

Mənbə: Hesablama Palatası

m/y – məlumat yoxdur

SOCAR-ın 2018-ci il maliyyə hesabatında neft və qaz hasilatı bir yerdə, habelə satış və paylaşdırma yenə neft və qazı üzrə birlikdə göstərilib²³. Belə ki, hesabatdan aydın olmur, qaz üzrə maliyyə vəziyyəti xərc-fayda əmsalı və s. göstəricilər nəyi nümayiş etdirir.

Yalnız gəlirlərin kateqoriyalar üzrə təhlilində təbii qaz üzrə ayrıca bənd verilir və qeyd edilir ki, əgər 2017ci ildə bu bənd üzrə 2670 mln AZN idisə, 2018-ci ildə bu göstərici 3191 mln. AZN olmuşdur.s 81.

Bununla yanaşı SOCAR-ın 2019-cu il üzrə maliyyə hesabatında ayrıca "Azəriqaz" İB-in öhdəlikləri əksini tapıb. (s. 93)

Marqlıdır ki, 2018-ci il hesabatında regionların qazlaşdırılması ilə bağlı aşağıdakılar qeyd olunmuşdu. "31 dekabr 2018-ci il tarixinə qazlaşdırma 95,7% tamamlanmış və rəhbərlik hesab edir i, qalan hissə ilin sonunandək tamamlanacaq." Növbəti, 2019 – cu il maliyyə hesabatında isə aşağıdakılar göstərilmişdir: "31 dekabr 2019-cu il tarixinə ölkədə qazlaşdırma 96,01% tamamlanmışdır. Rəhbərlik hesab edir ki, ölkədə qalan qazlaşdırma işləri ilə bağlı xərclərin maliyyələşdirilməsi Dövlət tərəfindən kapital yatırımlar vasitəsilə davam etdiriləcək"²⁴ (s. 92)

2020-ci il 6 avqust tarixində dövlət başçısı dövlət müəssisələrinin səmərəsiz fəaliyyətini kəskin tənqid edərək, məhz qazlaşdırma işinin dövlət hesabına

²³ <http://socar.az/socar/assets/documents/az/socar-financial-reports/Maliyye.hesabat.2018.pdf> s.42

²⁴ <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-financial-reports/Maliyy%C9%99%20hesabatlar%C4%B1%202019.pdf>

aparılmasını, əvəzində SOCAR və digər dövlət müəssisələrin büdcədən yardım almasını qəbul edilməz sayıb.²⁵

Beləliklə, bu misal şirkətin maliyyə idarəetməsində və bütövlükdə fəaliyyətində ciddi çatışmazlıqların olmasının və onun islahata ehtiyacı olmasını nümayiş etdirir.

AZƏRİQAZ – DÖVLƏT MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Azəriqaz-ın dövlət büdcəsi ilə münasibətləri, habelə İB-ni inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsində dövlətin rolu haqqında məlumat olduqca azdır. Açıq mənbələrdə olan məlumatlar da sistemli olmadığından təhlil üçün kifayət etmir.

Hesablama Palatası tərəfindən 6 iri dövlət vergi ödəyicisi üzrə dövlət büdcəsindən icra olunan vəsait ilə onların dövlət büdcəsinə ödənişləri (vergi orqanları tərəfindən daxilolmalar) müqayisə edilmişdir. Müqayisə göstərir ki, "Azərbaycan Hava Yolları" QSC istisna olmaqla "Azəriqaz" ASC, "Azərenerji" ASC, "Azərsu" ASC, "Azərbaycan Dəmir Yolları" QSC, "Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi" QSC tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergi və digər ödənişlərin məbləği həmin müəssisələr tərəfindən dövlət büdcəsindən icra olunan vəsaitdən az olmuşdur.²⁶

SOCAR-ın dövlət büdcəsinə ödənişləri bir qayda olaraq aşağıdakı izahla verilir. "Dövlət Neft Şirkətinin (strukturundakı Azəriqaz və Azərkimya dövlət müəssisələri ilə birlikdə) xətti ilə neft sektoru üzrə konsolidə edilmiş vergilər və digər ödənişlər üzrə proqnoz göstəricilər qeyri-neft sektoruna aid edilən icbari ödənişlər (fiziki şəxslərin gəlir vergisi, yol vergisi və s.) nəzərə alınmadan müəyyən olunur"

Bu konsolidə edilmiş hesabatlar təbii ki, əlahiddə olaraq Azəriqaz-ın, habelə Azərkimya-nın vergi və digər maliyyə göstəricilərini təhlil etməyə imkan vermir. O səbəbdən də Azəriqaz-ın rentabelliği, habelə maliyyə performansını haqqında qiymətləndirmə aparmaq xeyli çətinləşir.

Amma bəzi istisnalar mövcuddur və, məsələn Hesablama Palatasının 2019-cu ilin dövlət büdcəsinin icrasına rəy də əksini tapmış cədvəl 18 (s.95) çox faydalıdır.²⁷

---

²⁵

[http://azertag.az/xeber/Prezident Ilham Aliyev koronavirusla mubarize sahesinde gorulen tedbirler ve sosial iqtisadi veziyyetle bagli videoformatda musavire kechirib YENILANIB 2 VIDEO-1554479](http://azertag.az/xeber/Prezident-Ilham-Aliyev-koronavirusla-mubarize-sahesinde-gorulen-tedbirler-ve-sosial-iqtisadi-veziyyetle-bagli-videoformatda-musavire-kechirib-YENILANIB-2-VIDEO-1554479)

²⁶ http://sai.gov.az/upload/files/HP_DNF_REY_yekun.pdf

²⁷ http://sai.gov.az/upload/files/HP_DNF_REY_yekun.pdf

Cədvəl 18. Dövlət mülkiyyətində olan vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsi ilə hesablaşmaları barədə, min manatla

Göstəricilər	Ümumi borc qalığı		Artıq ödəmə		Hesablanmışdır (azalmış çıxılmaqla)	2018-ci illə müqayisə		Büdcəyə daxilolma	2018-ci illə müqayisə	
	ilin əvvəlinə	ilin sonuna	ilin əvvəlinə	ilin sonuna		məbləğlə	%-lə		məbləğlə	%-lə
Dövlət mülkiyyəti, o cümlədən	166 806,2	177 478,1	377 437,8	293 451,8	2 077 469,0	-300 116,1	87,4	1 847 820,2	-36 780,1	98,0
Dövlət Neft Şirkəti	2 608,9	233,7	85 590,3	59 432,6	1 374 075,5	-101 753,0	93,1	1 411 612,2	38 724,7	102,8
Azəriqaz SC	6,3	6,3	1 051,9	1 291,0	34 196,1	1 813,0	105,6	34 230,6	2 297,4	107,2
Azərkimya DŞ	0,0	0,0	0,0	10 429,9	-8 207,4	-37 780,0	-27,8	2 728,5	-17 520,2	13,5
NRVTN (tabeliyindəki müəssisələr üzrə)	306,5	109,6	7 599,9	3 314,4	36 327,2	-6 746,1	84,3	35 705,5	1 620,4	104,8
Azərenerji SC	2,9	4,3	20 596,3	2 418,2	106 550,3	9 551,8	109,8	90 782,9	3 967,8	104,6
Azərbaycan Dəmir Yolları SC	41,2	0,0	9 647,3	10 582,7	965,5	-12 024,1	7,4	10 806,0	-5 043,6	68,2
Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi SC	30,4	6,1	73,3	264,7	16 415,3	-23 654,0	41,0	24 493,1	-5 950,2	80,5
AZAL SC	71,8	233,2	702,5	1 434,0	24 482,1	-16 709,6	59,4	35 887,8	3 387,0	110,4
Azərsu SC	43,2	102,8	438,0	153,1	23 377,8	-4 792,0	83,0	24 554,4	-2 953,9	89,3
Digərləri	163 695,0	176 782,1	251 738,3	204 131,2	469 286,6	-108 022,1	81,3	177 019,2	-55 309,5	76,2

Cədvəl müvafiq hesabat məlumatları əsasında Hesablama Palatası tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən görünür ki, bir sıra borcu azalan digər dövlət müəssisələri (Azərkimya Dövlət Şirkəti, Azərbaycan Dəmir Yolları, Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi, Azərsu səhmdar cəmiyyətləri və digərləri) ilə müqayisədə Azəriqaz-ın dövlət büdcəsinə borcu artmışdır və 2018-ci il ilə müqayisədə bu artım 107,2% təşkil edir.

Digər tərəfdən Azəriqazın maliyyə göstəricilərinin təhlilinin çətinliyi İstehsalat Birliyinin daxili bazarda qaz təchizatını onun xarici bazara ixrac etdiyi qazın qiymətindən xeyli aşağı qiymətə satışı ilə bağlıdır. Belə ki, 2016-cı ildə Birliyin daxili bazarda topdansatış qiyməti 28 \$/mcm, istehlakçıya son qiymət 66,67 \$/mcm olubsa, Gürcüstana ixrac qiyməti 165 \$/mcm, Türkiyəyə isə 180 \$/mcm olmuşdur.²⁸

Başqa tərəfdən nəzər almaq lazımdır ki, bu qiymətlər, xüsusən ixrac qiymətləri dəyişkəndir və deməli daxili qiymətlərlə müqayisədə proporsiya da dəyişilir. Bu səbəbdən qaz satışı ilə bağlı statistika əsasən qapalı olmaqla yanaşı həm də qarışıqdır. Bütün bunları nəzərə alsaq, Azəriqaz-ın rentabelliğini hesablamaq mövcud şəraitdə olduqca çətinləşir.

Azəriqazın itkiləri haqqında vaxtaşırı mətbuatda məlumatlar yayılır.²⁹

²⁸ <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/07/Azerbaijans-gas-supply-squeeze-and-the-consequences-for-the-Southern-Corridor-NG-110.pdf>

²⁹ <http://sozcu.info/manet/manshet-3/2227-azeriqazda-shok-faktlar-ashkarlandi-ilde-700-milyon-kubmetr-itki-korrupsiya-daha-neler.html>

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Avropa Birliyinin 3-cü enerji paketində qaz təsərrüfatının liberalizasiyası praktikasını bu sahədə dünyada ən yaxşı nümunələrdən biri kimi saymaq olar. Adı çəkilən 3-cü direktiva qaz təsərrüfatında idarəetmənin təbii inhisarların maksimum bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasını 3 alternativ istiqamətdə görür. 1) mülkiyyətçinin tam ayrılması (ownersip unbundling), 2) müstəqil sistem operatoru (independent system operator), 3) müstəqil nəqliyyat operatoru (independent transmission operator).

Birinci halda nəqletmə və təchizat şirkətlərinin ayrı-ayrı mülkiyyət sahibləri olmalıdır. Bu o deməkdir ki, bu halda onlar bir-birindən müstəqil olmalıdır. Digər 2 halda isə nəqletmə şirkətinin aktivləri qaz təchizatı şirkəti ilə vahid bir qurumda ola bilər. Faktiki olaraq bu halda söhbət vertikal inteqrasiya olunmuş şirkətdən gedir. Amma vacib məqam odur ki, cari maliyyə əməliyyatları bir-birində ayrılır və hər bir fəaliyyət üzrə qeydiyyat ayrı-ayrılıqda aparılır.³⁰

Təbii ki, sonuncu 2 variantda şirkətin fəaliyyəti üzrəndə Avropa Komissiyasının güclü nəzarəti təmin edilir. İnhisarçılığın diskriminasiyaya keçməsinə yol verilmir.³¹

Qazaxıstanın Qaz və Qaz təchizatı haqqında Qanun maraqlı görünür. Azərbaycan qanunvericiliyindən fərqli olaraq Qazaxıstanın qaz təchizatı haqqında qanunda detallı olaraq qaz və qaz təchizatı sahəsində məsul orqanının (уполномоченный орган) kompetensiyası və vəzifələri əksini tapıb.³²

Digər vacib bir sənəd "Qazaxıstan Respublikasının 2030-cu ilə qədər yanacaq – energetika kompleksinin konsepsiyasının təsdiqi haqqında hökumətin fərmanıdır. (Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724)³³

Bu sənəddə ölkənin qaz sənayesinin əsas prioritetləri əksini tapıb. Xüsusi olaraq qeyd edilir ki, Qazaxıstanın coğrafiyası səmərli qaz təchizatı üçün zəmin yaratmır, ölkənin ayrı-ayrı əraziləri idxal qazının (Özbəkistan, Rusiya) hesabına təchiz edilir və ümumilikdə ölkə əhalisinin yalnız 50 % -ə yaxını qazla təmin edilir³⁴.

Müqayisə üçün Azərbaycanda bu rəqəm 98% təşkil edir.

Qazaxıstanın bu sahədə milli neft şirkəti Kazmunayqaz, Azərbaycanda olduğu kimi qaz təsərrüfatının idarəedilməsində, onun nəqlində təchizatında yeganə operatorudur.

³⁰ URL: <http://www.aigt.org.uk/companies.asp> (дата обращения: 13.02.2018).

³¹ Yafimava K. The EU Third Package for Gas and the Gas Target Model: major contentious issues inside and outside the EU // OIES Paper: NG 75. Apr. 2013.

³² https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31107618#pos=155;-37

³³

<https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Concept%20for%20the%20Development%20of%20the%20Fuel%20and%20Energy%20Sector%20until%202030%20%28RU%29.pdf>

³⁴ <http://today.kz/news/ekonomika/2017-02-16/736396-uroven-gazifikatsii-v-kazahstana-dostig-pochti-46-protstentov/>

Şirkətin 2018-ci il hesabatında onun həmçinin qaz sənayesində inkişaf perspektivləri və habelə şirkətin korporativ statusunun yaxşılaşdırılması istiqamətləri geniş əksini tapıb. ³⁵

DAXİLİ BAZARIN POTENSİAL ƏLVERİŞLİLİYİ

Azərbaycanın daxili bazarında qaz təchizatı 2 əlverişli faktorla şərtlənir. 1) Ölkənin qaz hasilatı son illər artan xətlə inkişaf edir və yaxın perspektivdə tədricən neft ölkəsindən qaz ixracatçısına çevrilməsi artıq reallaşmaqdadır. Bu o deməkdir ki, yaxın gələcəkdə ixracla yanaşı daxili tələbatın da tam olaraq ödənilməsi imkanları artıq faktdır. 2) Regionun digər qaz ölkələri ilə müqayisədə (Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan) Azərbaycanın ərazisi kifayət qədər kompakt olduğundan qaz nəqli və təchizatı infrastrukturunu düzgün siyasət aparılırsa izafi xərclərlə müşayiət olunmur. Düzdür qaz istehsalı Abşeron yarımadasında, ofşorda həyata keçirilir və ölkənin bütün ərazilərini bu coğrafi məkandan təmin etmək geniş xərc smetasını istəyir. Amma bununla yanaşı ümumi ərazinin kompaktlığı bu faktoru üstələyir və nəticədə ölkənin bütün ərazisinin qazlaşdırılması digər adı çəkilən ölkələr kimi həddən artıq izafi investisiya tələb etmir. Bu faktorlar vacib olsa da, ölkə qaz sənayesinin səmərəliliyi üçün kifayət deyil.

AZƏRİQAZ-IN SƏMƏRƏLİLİYİ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 5 sentyabr 2016-cı il (№ 2300) Sərəncamında “nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərdə maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının mərhələlərlə tətbiqi” xüsusi olaraq vurğulanıb. Bundan sonra Nazirlər Kabinetinin İri dövlət şirkətlərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında 30 dekabr 2016-cı il 534 sayılı qərarında xüsusi qayda təsdiq etdir.³⁶ Qaydaya əsasən *Əməliyyat fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkəti, Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkəti, İnvestisiya fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkəti, Digər əməliyyatlar üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti* və *Əlavə göstəricilər* əksini tapıb. Lakin problem ondadır ki, o zamandan bəri bu istiqamətdə real irəliləyiş olmayıb. Cari ilin avqust ayında dövlət başçısının dövlət müəssisələrinin səmərəsizliyini tənqid edən çıxışı buna bariz sübutdur.³⁷

Ümumiyyətlə isə DM-lərin, o cümlədən Azəriqaz-ın səmərəliliyin artırılması məsələsi ilk növbədə bir sıra ümumi amillərlə bağlıdır. Bu amillər ilk növbədə dövlət

³⁵ http://annual-report2018.kmg.kz/documents/KMG_ANNUAL_REPORT_2018_RU.pdf

³⁶ <http://www.e-qanun.az/framework/42596>

³⁷

<https://azertag.az/xeber/Prezident-Ilham-Aliyev-koronavirusla-mubarize-sahesinde-gorulen-tedbirler-ve-sosial-iqtisadi-veziyyetle-bagli-videoformatda-musavire-kechirib-YENILANIB-2-VIDEO-1554479>

müəssisələrində dövlətin rolunun müəyyənləşdirilməsi, habelə bu siyasət çərçivəsində müvafiq, işlək qanunvericilik və insititusal çərçivənin yaradılmasından keçir. Yalnız bundan sonra dövlət müəssisələrinin kommersiya (rentabellik) performansının qiymətləndirilməsi və onun vaxtaşırı monitorinqi aparılmalıdır. Əks halda atılmış addımlar “arabanın atdan öncə” misalına bənzəyir və təbii ki, hökumətin bütün səylərinə baxmayaraq gözlənilən effekti vermir.

Asiya İnkişaf Bankının bu yaxınlarda Azərbaycanla bağlı hesabatında³⁸ dövlət müəssisələrin maliyyə performansını qiymətləndirmək baxımından aşağıdakı 4 addımı önəmli sayır:

- i) inkişaf etməkdə olan (emerging market) iqtisadiyyatlarda beynəlxalq hədəfin (bençmark) müəyyənləşdirilməsi. Bu bençmark həmin sahədə fəaliyyət göstərən özəl şirkətlərin vergi öncəsi gəlirliliyi ola bilər;
- ii) Müvafiq sektorun bençmarkla müqayisədə gəlirlilik dərəcəsini müəyyənləşdirmək (məs. DM-lərin orta illik gəlirliliyi 8% olursa, bençmarkla müqayisədə bunu hədəf kimi götürmək lazımdır);
- iii) Bençmarkla müvafiq dövlət müəssisəsinin gəlirliliyi arasında fərq səmərəlilik itkisi (efficiency loss) təşkil edir;
- iiii) Potensial səmərəlilik itkiləri əvvəlcədən investisiya qoyuluşu mənfəətinə uyğunlaşdırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət müəssisələrinin səmərəsizliyi nəticəsində itkilər yalnız tariflərin xərcləri tam bərpa etmək üçün kifayət etmədiyi amil deyil. Bu zərərlər həm də korporativ idarəetmənin zəif olması, maliyyə idarəetmə sistemlərinin qeyri-kafiliyi və dövlət müəssisələrinin səhmdarlar qarşısında hesabatlılığı ilə əlaqədardır. Birlikdə bu amillər tarif səviyyəsindən asılı olmayaraq yüksək səmərəsizlik səviyyəsini yaradır.

Bu hesablamaları aparıb ADB ekspertləri belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan DM-lərinin səmərəsizliklə bağlı itkiləri ən çox 2015-ci ildə qeydə alınıb (ÜDM-in 7,6%). Müqayisə üçün 2013-2017-ci illərdə ortalama bu rəqəm ÜDM-in 4,2% olub.³⁹

Azəriqaz-la bağlı belə hesablamalar aparılmadığı üçün, konkret olaraq bu müəssisənin itkilərinin həcmi barədə dəqiq rəqəm yoxdur. Amma bu yanaşmanı istifadə etməklə hökumət daha məzmunlu hədəfləri müəyyənləşdirə və onlara nail olmağa çalışa bilərdi.

NƏTİCƏ

Azəriqaz-ın fəaliyyətində ən böyük problem onun məlumat qapalılığı ilə bağlıdır. Belə ki, İB-nin öz saytı⁴⁰ əsasən abunəçilərə xitabən qazın təhlükəsiz istifadəsi elanları

³⁸ <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/624476/aze-diversified-resilient-inclusive-development.pdf>

³⁹ <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/624476/aze-diversified-resilient-inclusive-development.pdf>

kimi “şüarlar”dan ibarətdir. SOCAR-ın saytında isə qaz istehsalı, ixracı və təchizatı ilə bağlı əlahiddə məlumat mövcud deyil. Belə şəraitdə İB-nin fəaliyyətini sistemli olaraq izləmək, onun statistik məlumatlarının dinamikasını təhlil etmək, habelə Birliyin idarəçiliyi ilə bağlı tam və dürüst məlumata malik olmaq mümkünsüzdür.

Ölkənin qaz təsərrüfatı digər kommunal xidmətlərlə müqayisədə həmişə daha problemlı olub və indi də davam etməkdədir. Xüsusən əhali qrupu üçün təbii qazın bir qayda olaraq davamlı və keyfiyyətli təchizatında problemlər var və bu baxımdan qarşıya çıxan problemləri həll etmək üçün SOCAR-ın korporativ məsuliyyətliliyi arzu olunan səviyyədə deyil. İB-nin abunəçilərlə vaxtaşırı yaranan konfliktləri qazın sayğaclaşması, qaz xəttinə qanunsuz müdaxilələr, qazın verilməsində fasilələrlə bağlı olur. Bu fonda Birliyin məlumat bazasının zəifliyi, işlək və faydalı veb səhifəsinin olmaması onun fəaliyyətinin bütövlüyünü təmin etməyə maneə yaradır.

Azəriqaz-ın digər problemi onun statusu ilə bağlıdır. SOCAR-ın tərkibində istehsalat birliyi statusunda fəaliyyəti onun idarəçiliyi, rentabelliği və məsuliyyətliliği ilə bağlı öhdəliklər şirkətin üzərinə düşür. Əgər SOCAR-ın bir şirkət kimi özünün korporativ idarəçilik statusu təkmil olsaydı, Birlik üçün bu status qənatbəxş sayıla bilərdi. Lakin, şirkətin öz problemləri fonunda qaz təsərrüfatı müəyyən mənada natamam idarəçiliklə qarşılaşır. Belə şəraitdə korporativ məsuliyyət məsələsi, xüsusilə daxili bazarda arxa plana keçir, Şirkət daha çox qazın ixracı ilə bağlı öhdəliklərini birinci plana çəkir.

Azəriqaz-ın daha bir problemi onun maliyyə uçotunda təkmil mühasibatlıq sisteminə malik olmamasıdır. Socar-ın maliyyə hesabatlarında qaz təsərrüfatı ilə bağlı maliyyə məlumatı məhduddur. Hesabatda qazın istehsalı, ixracı və daxli bazarda təchizatına köklənən “dəyər zənciri” yanaşması yoxdur.

Qaz istehsalı və tədarükü ilə bağlı statistika təkmil deyil və bu fonda qaz təsərrüfatında olan böyük itkilər müəyyən mənada xam neftin yüksək rentə qabiliyyəti fonunda kölgədə qalır. Qaz təchizatı ilə bağlı qurumların əksəriyyətinin zərərlə işləməsinə baxmayaraq, fəaliyyətinin davam etməsi yalnız onların sosial funksiyasından deyil, həm də bütövlükdə bu sahədə maliyyə uçotunun zəif olmasından irəli gəlir.

Dövlət maliyyəsi hesabına qaz təsərrüfatının daimi dəstəyi bu sahədə islahatların aparılmasına mane olur. Öncə qeyd edildiyi kimi, dövlət maliyyəsi ilə dövlət şirkətlərinin maliyyəsi arasında sərhədin kövrək olması səbəbindən, maliyyə dəstəyinin həcmi hər hansı hesablamalara və səmərəlilik kriteriyalarına əsaslanmır. Əksər halda ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının prioritetliyi, bu istiqamətdə qazlaşdırma ilə bağlı əhatə dairəsinin daim artırılması hədəfləri Azəriqaz-a dövlət maliyyəsinin ayrılmasına yaşıl işıq yandırır.

TÖVSIYƏLƏR

---

⁴⁰ <http://azeriqaz104.az/az/news/964>

1. Azəriqaz-ın məlumat açıqlığı siyasəti yenidən qurulmalı, onun bütövlükdə fəaliyyətini əhatə edən məlumat sistemi yaradılmalı, ictimai əhəmiyyətli məlumatlar müntəzəm yenilənən işlək veb-saytında əksini tapması məqsədəuyğundur;
2. Qaz təsərrüfatı ilə bağlı qanunvericlik xeyli köhnəldiyindən, yeni qanunverici baza yaradılmalı, onu müasir tələblərə uyğun hazırlamalı, qaz təchizatını tənzimləyən mexanizmlərin təkmill və aydın formada orada əks etdirilməsi islahatlar kontekstində ilk adımlardan biri ola bilər;
3. Azəriqaz-ın mövcud statusu bir də təhlil edilib dəyişdirilməsinin nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun olardı;
4. Paralel olaraq istehsalat Birliyinin həm də Upstream və Downstream fəaliyyətlərinin maliyyə axınlarının bir-birindən ayırması və fərqli dəyərləndirilməsi məntiqli görünür;
5. Bütövlükdə SOCAR-ın korporativ idarəetməsi ciddi təkmilləşdirmə istədiyindən, bu kontekstdə Azəriqaz-ın korporativ idarəetməsinin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq strategiya və plan hazırlanmalıdır;
6. Azəriqaz-ın sosial yükünün qiymətləndirilməli və onun daha səmərəli həyata keçirilməsi üçün müvafiq subsidiya, tarif siyasəti və s. hazırlanmalıdır ki, bu yük Birliyin səmərəli fəaliyyətinə nail olmas yolunda maneəyə çevrilməsin;
7. Azəriqaz-ın özəlləşdirilməsi məsələsinə yenidən baxılmalıdır, onun ən azından təchizatla bağlı fəaliyyəti özəl idarəetməyə və ya özəlləşdirməyə verilə bilər.

ƏDƏBİYYAT VƏ MƏNBƏLƏR

1. Qaz təchizatı haqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
3. Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Nazirlər Kabinetinin Qərarı
4. Azerbaijan's gas supply squeeze and the consequences for the Southern Corridor: Oxford, July, 2016
5. Azerbaijan moving toward more diversified resilient, and inclusive development. ADB. August, 2020
6. An Initial Assessment of the Economic Costs of Natural Gas for Myanmar's Domestic Market. November, 2016

7. Azerbaijan energy sector review. World Bank, 1993
8. Закон Республики Казахстан о газе и газоснабжении
9. <http://www.socar.az/socar/az/home/>
10. <http://azeriqaz104.az/az>